

Euripides'in Medea Adlı Tragedyasında Feminist Etiğe İlişkin Yaklaşımlar

Approaches Related to Feminist Ethics of Euripides' Tragedy Called Medea

^{id} Nuray YAŞAR SOYDAN^a, ^{id} İlnur GENÇ KUZUCA^a, ^{id} Serap ŞAHİNOĞLU^a

^aAnkara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Ankara, TÜRKİYE

Bu çalışma, "Biyetik: Dünü, Bugünü, Yarını" başlıklı Türkiye Biyoetik Derneği 9. Ulusal Kongresi'nde Türkiye Biyoetik Derneği (09-12 Mayıs 2018, Mersin) 'nin poster olarak sunulmuştur.

ÖZET Kolkhis (Gürcistan) Kralı'nın büyücü kızı olan Medea, dönemin mitolojik söylencelerinin en çarpıcı karakterleri arasındadır. Çocuklarını öldüren bir anne olduğu için Atina Devleti'nde lanetlenmiş bir kadındır. Erkek egemen bu toplumda öteki olmayı kabul etmeyen, aşkın ve tutkularının arkasından giden, kendisine dayatılan rolleri reddeden Medea, feministlerin öncüllerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tragedya boyunca hem koro tarafından hem de diyaloglarda şeytani nitelikler, dürüst işlerde işe yaramamak, sadakatsizlik gibi kadına yüklenen olumsuz özellikler sürekli vurgulanmaktadır. Kadın bir özne değil, nesne konumunda değerlendirilmekte ve cinsel olarak çekici olmayan kadın sanki işlevsiz olarak görülmektedir. Öte yandan, kadının büyüçülük ve hekimlik gücü, ataerkil düzene boyun eğmemesi, kendine dayatılan toplumsal cinsiyet rollerini reddetmesi, iktidara gelen erkeğin arkasındaki kadın gücü, zekâsı, yaratıcılığı, fedakârlığı, sadakati, beslediği derin aşk duygusu metinde yer almaktadır. Erkeklerle yüklenen olumlu, kadınlara yüklenen tüm olumsuz değerlere karşın, bu geleneğin bir gün yok olacağı ve modasının geçeceği, o zaman geldiğinde kadınların da en az erkekler kadar şiir yazıp sanatla uğraşabileceğinin 2.400 yıl önceki bu metinde vurgulanması çarpıcıdır. Bu çalışmada, Euripides'in Medea adlı tragedyasında yer alan cinsiyetçi söylemlerin, oyunun ana karakteri Medea üzerinden feminist açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

ABSTRACT Medea, the magician daughter of Colchis the king, is among the most striking character of mythological myths of the time. A cursed woman in the State of Athens for being a mother who killed her children. Medea is regarded as one of the forerunners of feminists, who rejects the roles imposed on her and goes after his love and passion, who does not accept being the altered in this male-dominated society. Throughout the tragedy, by the both chorus and the dialogues are constantly emphasizing negative values that are imputed to the woman such as diabolical features, useless in honest jobs, unfaithfulness. Woman is not a subject, it is viewed as an object and a woman who is not sexually attractive seems to be dysfunctional. On the other hand, it is located in the text that witch crafting and medical power of the woman, not submission of patricial organization, rejection of self-imposed gender roles, woman power behind the man who comes to power, intelligence, creativity, self-devotion, faithfulness, deep love feeling that she feeds. It is strikingly emphasized that all the positive aspects uploaded to men, all the negativities burdened on women and this tradition will disappear, the fashion will pass, then when it comes women also write poetry at least as much as men and can deal with the art in this text 2400 years ago. In this study, it is aimed to evaluate the sexist discourse in the tragedy of Euripides, called Medea, point of view of feminist ethics through Medea who is the main character of the play.

Anahtar Kelimeler: Medea; feminist etik; cinsiyetçi söylem; feminist tiyatro; tragedya

Keywords: Medea; feminist ethics; sexist discourse; feminist theatre; tragedy

Feminizm kavramı ilk kez sosyal filozof Charles Fourier* (1772-1837) tarafından ortaya atılmıştır. Feminizm kavramı zaman içinde değişen ve gelişen bir içeriğe sahip olsa da en genel anlamıyla; erkekler ve kadınların eşit olması gerektiği iddiasına dayanmak-

*François Marie Charles Fourier (1772-1837) Fransız ütöpik sosyalist ve filozof. Fourier, 1808'de kadın haklarının genişletilmesinin bütün sosyal ilerlemenin ana ilkesi olduğunu iddia etti. Ayrıca düşünceleriyle 1855'ten 1860'a kadar süren La Reunion ve 1841'den 1856'ya kadar süren North American Phalanx komünist topluluklarının kuruluşuna kaynaklık etmiştir.

Correspondence: Nuray YAŞAR SOYDAN

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, Ankara, TÜRKİYE/TURKEY

E-mail: nuray51yasar@gmail.com

Peer review under responsibility of Turkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 08 Nov 2019

Accepted: 09 Dec 2019

Available online: 13 Jan 2020

2146-8982 / Copyright © 2020 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

tadır. Erkekler ve kadınlar arasında hiyerarşik ilişkilerden doğan eril tahakkümü ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Kolektif bir kadın hareketi olarak ortaya çıkan feminizm, kadınların özgül ve sistematik bir biçimde ezildikleri düşüncesine dayanmakta ve kadın-erkek arasındaki ilişkilerin doğadan kaynaklanmadığını dolayısıyla siyasal girişimlerle düzenlenebileceğini savunmaktadır.¹ Cevizci, feminizmi “kadınların kurtuluşunu, çeşitli baskıcı yapılar karşısında özgürleşmesini amaçlayan hareket, ideoloji veya politik yaklaşım” olarak tanımlamaktadır.² Hooks ise feminizmi, cinsiyetçilik veya cinsiyetçi sömürüyü ve zulmü sona erdirmeyi amaçlayan bir hareket olarak ifade etmektedir.³ Sancar da çalışmasında, cinsiyet eşitsizliklerinin başka toplumsal eşitsizliklerle iç içe geçtiğini, bu nedenle sınıfsal, etnik, bölgesel vb. her türlü toplumsal eşitsizliğin cinsiyet eşitsizliğinden beslendiğinden söz etmektedir. Bu eşitsizliklerin giderilmesi için cinsiyet eşitsizliğinin de ortadan kaldırılması gerekmektedir.⁴ Bu nedenle, kadınların tarihsel süreç içinde maruz kaldıkları cinsiyetçi sömürü ve eşitsizliklere yönelik yasal düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç vardır.

Feminizm hareketinin ortaya çıkmasında kadının toplumdaki konumu, kadınların ev içi ve dışındaki rolleri, kadının ezilmişliği, sömürsü, cinsiyet farklılıkları, ataerkil toplum yapısı, erkek egemen iktidar yaklaşımları ve baskıları etkili olmuştur.⁵ 17. yüzyılda, eşit haklar istemiyle yükselmeye başlayan feminizm, Fransız Devrimi’nden sonra sesini daha etkin bir şekilde duyurmaya başlamıştır. Eşitlik ve özgürlük kavramlarının döneme damgasını vurduğu bu yıllarda kadınlar da aynı eşit uygulamalardan faydalanmak istemişlerdir. Eşitlik, bu dönem feministlerin hareket noktası olmuştur. İlk feminist olarak bilinen Mary Wollstonecraft (1759-1797)*, ilk kez 18. yüzyılda kadın-erkek eşitliği üzerine yazmaya başlamıştır. Fransız İhtilali’nden etkilenen ve ilham alan Wollstonecraft, 1792’de yazdığı *Vindication of the Rights of Women (Kadın Hakları Savunucusu)* kitabı ile devrimci taleplerde bulunmuştur.⁶

* Mary Wollstonecraft (1759-1797) Fransız Devrimi’ne karşı olan felsefeci ve politikacı Burke’e karşı “İnsan Haklarının Korunması” başlıklı bir yazı yayımladı, 1792’de Fransız devlet adamı Talleyrand’a ithaf ettiği “Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi” adlı kitabını yayınladı. Bu kitabında İnsan Hakları Bildirgesi’ni temel almaktadır.

Feminizm, 19. yüzyıldan günümüze kadar farklı anlayış, kuram ve ideolojilerden etkilenmiş ve bu yaklaşımlar, kadınların haklarını ve amaçlarını gerçekleştirme sürecinde onlara dolaylı ve dolaysız katkı sağlamıştır.⁵ Zaman içinde sorunların güncelliğini koruması, kadına yönelik olumsuz yaklaşımların süregeldiğini göstermektedir. Ancak kadınlar her türlü baskıya, susturulmuşluğa, ezilmişliğe ve dışlanmaya rağmen kendilerine ait bir dil, söylem, kültürel alan ve de sanat ortaya koymayı başarmışlardır.⁷

Kadınların toplumsal alanda seslerini duyurabilmeleri için sanat bir araç olarak kullanılmıştır. Bu sanat modellerinden biri olan ve kaynağını mitolojiden alan tragedyalar, 6. yüzyılda Antik Yunan dünyasına yeni bir nefes getirmiştir.⁸ Tragedya sözcüğü Eski Yunancada “Τραγωδία” “tragodia” dan gelmektedir ve “keçi şarkısı” anlamında kullanılmaktadır.⁹ Tragedyanın “keçi şarkısı” olarak adlandırılmasında, oyunlarda keçi kurban edilmesi, oyuncuların keçi derisi giymeleri ve ödül olarak keçi verilmesi gibi uygulamaların rolü olduğu kabul edilmektedir.^{9,10}

Tragedya, Dionysos adına düzenlenen festivallerde ortaya çıkmış ve teke postu giymiş, satir* kılığındaki koro şarkıcıları rol oynamıştır.^{11,12} Bayram havasında gerçekleşen taşkınlık canlı, dişi-erkek ayrımı olmayan, ağırbaşlıktan uzak, kendi hâline terkedilmişlik, sevgiyle yırtıcılığın karıştığı ve gelecekte aşan bir havada gerçekleşmiştir.¹³ Aristoteles’e göre “Tragedya, ahlaksal bakımdan ağır başlı, başı ve sonu olan, belli bir uzunluğu bulunan bir eylemin taklididir. Sanatça güzelleştirilmiş bir dili vardır; içine aldığı her bölüm için özel araçlar kullanır; eylemde bulunan kişilerce temsil edilir.”¹⁴ En gözde tragedya yazarları Aiskhylos (MÖ 525-456), Sofokles (MÖ 496-406) ve Euripides (MÖ 485-406)’tir.

Sanatın, feminist hareket üzerindeki yapıcı etkisini tiyatro metinlerinde görmek mümkündür. Ancak, tiyatro tarihi feminist bir yaklaşımla incelendiği zaman, kadın oyuncunun olmadığı ve kadın imgelemine de erkekler tarafından kaleme alındığı biçimiyle oyunlarda yer almıştır.¹⁵ Feminist tiyatro hareketi kadınların dışlanmasını açığa çıkartmayı, tiyatro metinlerdeki eril bakışı dışa vurmaya ve kadın-

* Mitolojide belden üstü insan, belden aşağısı at veya teke biçiminde olan cinlerdir.¹¹

ların da yer aldığı tiyatro tarihini yeniden yazmayı amaçlamaktadır.⁷ Kadın yazılı metinlerde var olmasına karşın, sahnede kendine yer edinmeye başlamasında 1960'ların sonlarında Batı'da deneysel tiyatro çalışmaları, yeni sol hareketi ve kadın hareketinin etkili olduğu bilinmektedir.¹⁶ Kökenini Dionysos şenliklerinden alan Antik Yunan'da tiyatro oyunları erkek yazarlar tarafından yazılmış, sahnelenmiş ve seyirci kitlesi de erkekler olmuştur.¹⁷

Oyunun yazarı Euripides, Salamis Adası'nda MÖ 485 yılında doğmuş, MÖ 406 yılında Makedonya'da ölmüştür.¹⁸ Aristoteles'in "en trajik ozan" olarak betimlediği Euripides, tragediyalarında Tanrıların diliyle, yani mitos yerine bireyin diliyle konuşmuş olduğu için "gerçekçiliğin habercisi" olarak anılmıştır.^{19,20} Eserlerinde, söylencelerde ele alınan dinsel ve ahlaki unsurları işlerken, bunlar üzerine eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşım sergilemekten kaçınmamış ve insan ruhunu çözümlemeye çalışmıştır.²¹ Sofist akımdan etkilenmiş olan Euripides, toplum ve toplumun sanat anlayışıyla hem sosyal hem de sanatsal açıdan çatışma içinde olmuştur.²² Euripides'in kaleme almış olduğu seksenden fazla oyundan günümüze on sekiz tanesi ulaşmıştır.¹⁰ Sahnelenen oyunlarından bazıları şunlardır: Alkestis, Medeia, Herakles Oğulları, Hippolytos, Hekabe, Andromakhe, Yalvarıcılar, Elektra. Yapıtları birçok kez sahnelenmiş olmasına rağmen bu oyunlarda beş kez birincilik kazanmıştır.¹⁰

Medea, Kolkhis kralı Aietes'in kızı, tanrı Helios'un (Güneş Tanrısı) torunu ve Tanrıça Hekate'nin yeğenidir, Güneş soylularındandır ve teyzeleri Kirke ve Pasiphae gibi doğüstü güçleri olan bir kahramandır.¹¹ Barbar ve cadı olan Asyalı bir prenses olarak anılmaktadır.⁸ Medea, iki farklı kişilikte karşımıza çıkmaktadır: Zekâsı, yaratıcılığı, fedakârlığı, sadakati, hekimlik gücü, farmakolojideki yeteneği gibi özellikleriyle pozitif duruşu sergilerken; öfkeli, tehlikeli, zalim, gözü kara ve dik başlı yönleriyle de negatif bir görüntü sergilemektedir. Medea, sözcük olarak ise "akıllı, çare bulan" anlamına gelmektedir.²³ Ayrıca İngilizce'de "tıp" ya da "ilaç" manasına gelen "medicine" sözcüğünün "bilgi", "akıl" ve "zeki kadının aklı" anlamında kullanılan bir köke dayandığı bilinmektedir. Mitolojiye göre çeşitli otlarla hastalıkları iyileştirici büyüler yapan "büyücü" kadın Me-

dea'nın adı da aynı kökten gelmiştir.²⁴ Alanyazında "Medea Kompleksi" olarak bilinen kavram da yine Medea karakteriyle ilgili olup, kadınlarda görülen nefret biçiminin bir örneği olarak gösterilmektedir. Anne, babayı cezalandırmak istediğinde, çocukları babaya karşı kullanmakta ve kendisi de çocuklara karşı saldırganlaşmaktadır. Bilinçaltında kocası ve çocukları aynı şeyi temsil etmektedir: İhanet ve potansiyel ihanet, hem çocukları hem de baba için yıkıcılığı istemektedir. Nefret, çocuklarını içgüdüsel olarak koruma ihtiyacının önüne geçmiş, kocası Iason'un kendisinin çektiği acıdan daha fazla acı çekmesini istemektedir.²⁵ Özetle, anne, çocuklarını bir intikam aracı hâline getirmekte, babalarına duyduğu nefretin öcünü de bu şekilde almaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Bu çalışma, Metin Balay çevirisiyle Türkçeye kazandırılan Euripides'in *Medea* adlı tragedyası kapsamında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada izlenen yöntem metin analizine dayanmakta olup, feminist düşünce yapısına ilişkin yaklaşımların ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda Azra Erhat'ın kaleme almış olduğu *Mitoloji Sözlüğü*, Aristoteles'in *Poetika* ve Frederich Nietzsche'nin *Tragedya'nın Doğuşu* adlı eserleri ile Donovan'ın kaleme almış olduğu *Feminist Teori*, Simone De Beauvoir'ın *Kadın İkinci Cins III, Bağımsızlığa Doğru* Butler'ın *Cinsiyet Belası* Hooks *Feminizm Herkes İçindir* gibi feminist kuramla ilgili temel kaynakların yanı sıra güncel kaynaklara da başvurulmuştur.^{26,27} Cinsiyetçi söylemler oyunun karakterleri arasında yer alan sütnine, lala, Medea, Iason, Korent Kralı, Aegues, koro, haberci ve Medea'nın iki oğlu gibi oyuncular tarafından seslendirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ise feminist etik bağlamında değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Euripides'in *Medea* adlı oyununda diyaloglarda yüksek sesle söylenmiş feminist yaklaşıma ilişkin başlıklar şunlardır: İktidara gelen erkeğin arkasındaki kadın gücü, aşkın ve tutkularının arkasından giden kadın, erkek egemen toplumda ötekileştirilen kadın ve yabancı, ataerkil düzene boyun eğmeyen kadın, toplumda aldatılmışlığın olağan kabul edilmesi, kadının simyacı ve otacı yeteneği, erkeğin soyunu ku-

rutmak ve üremesine ceza verilmesi, kadının güçlü olması, erkeğin özne, kadının nesne konumunda olmasına isyan, eşiyile kaybettiği iktidarı oğullarıyla üzerinden geri almak istemesi, soyuna dayanan büyüçülük yeteneği, kadının adalet arayışı, kadının zekâsı, yeteneği, fedakârlığı, sadakati, dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri ve reddediş.

Kadına yüklenen olumsuz özellikler: Şeytani özellikler, dürüst işlerde işe yaramamak, cinsel kısıkançlık (Tablo 1).

TARTIŞMA

Euripides, Hellenli bir erkekle barbar bir kadının evliliği üzerinden, kadının sosyal boyun eğmişliğini vurgulamayı seçtiği bu oyununda, birçok Atinalı kadının -dolayısıyla bütün kadınların- sıkıntılarına değinmektedir.⁸ Metinden elde edilen bulgular aşağıda ayrı başlıklar altında tartışılmıştır.

İktidara Gelen Erkeğin Arkasındaki Kadın

Gücü: Oyunda ilk olarak erkeğin başarısının arkasında yatan kadın gücüne dikkat çekilmiştir. Medea, büyüçülük gücünü kullanarak insanüstü çareler bulup, Iason'un altın postu almasını sağlayarak onu iktidara taşımıştır. Bir kadın, bir erkeğe neden yardım eder? Neden onun başarıya ulaşmasında desteğini esirgemez? Bu, Tanrıça Hera tarafından Medea'nın kalbine atılan aşk okları yüzündendir. Yani Medea'nın, Iason'a hissettiği aşktır. Çünkü kadın, erkeği aşk nesnesi olarak düşünmektedir ve Medea'nın aşkı da saplantılı aşkın ender örneklerinden birini göstermektedir.²⁸ Shulamith Firestone'un *Cinselliğin Diyalektiği* adlı çalışmasında, aşkı "savunmasızlığı, bağımlılığı, sahipliği, acıya duyarlılığı geliştiren ve kadının insan potansiyelinin tam olarak gelişmesini engelleyen bir kurum" olarak ortaya koyduğu eleştirisi daha sonra Atkinson tarafından da başka çalışmalarda dile getirilmiştir.⁶ Beauvoir, *İkinci Cins* adlı çalışmasında, aşkın, kadın ve erkek için aynı anlama gelmediğine; aşkın, erkeğin yaşamının yalnız bir parçasını, kadının yaşamının ise tümünü oluşturduğuna dikkat çekmektedir.²⁶

Nietzsche *Neşeli Bilgi* adlı eserinde aşkı şöyle tarif etmektedir: "Bu aşk sözcüğü, gerçekten de erkek ve kadın için ayrı ayrı şeyler anlatır. Kadının aşktan anladığı açıktır: Onun için aşk yalnız bağlılık değil,

başka hiçbir şeye bakmadan, bir insanın hem ruhu hem de bedeniyle, tüm olarak kendini vermesidir. İşte bu koşulsuzluktur kadının aşkını bir inanç, beslediği tek inanç hâline getiren..."²⁶ Yamaner, tutkuyu aşkın ötesinde, insanın elini kolunu bağlayan, iradesini devre dışı bırakan bir odak olarak ifade etmektedir.²⁹

Erkek Egemen Toplumda Ötekileştirilen Kadın ve Yabancı: Medea'nın bütün benliğiyle bağlı olduğu Iason'un, Korent Kralı'nın kızı Glauke ile evlenmesi, aşkı uğruna ailesine ihanet eden Medea'nın sadakatine derin bir darbe vurmuştur. Baba ocağına ihanet ederek Korent toprağına sürgün olarak gelen Asyalı kadının aidiyet duygusuna sahip olmaması, onun o topraklarda kabullenilmemesi, kendini yabancı ve ötekileştirilmiş hissetmesine yol açmaktadır. Bir yandan kadın gittiği yerin milliyetine ait olurken, aynı zamanda dışarıdan gelen kişi hep öteki olarak dışlanmaktadır. Kadın başoyuncu Medea'nın bir prenses olmasına karşın, onun kimlik sorununa değinildiği görülmektedir. "Ötekileştirme" veya "mutlak başka" kavramına bakıldığı zaman Rutherford, kendi-öteki, eril-dişil modelinin insanlık tarihinde erken ortaya çıkmış olduğunu ve bunun ataerkil dinlerin gelişmesiyle bağının olduğunu düşünmektedir.⁶ Beauvoir diyor ki "ataerkil bir kültürde erkek ya da eril olan olumlu ya da norm olarak kurulurken, kadın ya da dişillik olumsuz, esas olmayan, norm dışı" yani "öteki" yaklaşımıyla kurulur. "Erkek kadına göre değil, kadın erkeğe göre tanımlanır ve ayırt edilir, esas olan erkeğe karşı kadın esas değil, rastlantısaldır. Erkek özne ve mutlak konumdadır, kadın ise öteki durumdadır."⁶ Kadın, doğa gibi sahiplenilmiş ve sömürülmüş bir varlık hâline getirilmiştir. Marshall'a göre sömürülen ve görmezden gelinen kadın, öteki olmanın sıkıntısını hep yaşamış, erkekler tarafından öteki olarak adlandırılarak bulunduğu topluma yabancılaşmış ve kimlik bunalımına sürüklenmiştir.³⁰ Oyunda, Medea bu durumu kabul etmiş gibi görünmekle birlikte temelde içine sinmemiş olduğu göze çarpmaktadır.

Toplumda Aldatılmışlığın Olağan Kabul Edilmesi: Diğer taraftan erkeğin ihaneti, evini bırakıp gitmesi doğal karşılanırken, kadının aldatılmışlığı da o zamanın toplumunda olağan karşılanmış ve kadın üzerinde baskı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kadının bir erkeği reddetmesinin ve boşanmasının hoş

TABLO 1: Euripides'in Medea adlı oyununda diyaloglarda yüksek sesle söylenmiş feminist yaklaşıma ilişkin başlıklar şunlardır.

Temalar	
1. İktidara gelen erkeğin arkasındaki kadın gücü	Medea: "Altın Post'un* üzerinde hiç uyumadan nöbet tutan yılan, kıvrım kıvrım sarmalanmış duran, işte ben öldürdüm onu ve tutuşturdum senin başarının meşalesini."
2. Aşkın ve tutkularının arkasından giden kadın	Medea: "Kendi arzulla aldattım babamı; terk ettim evimi; Seninle geldim Pelion Dağı'ndaki Iolkus'a daha çok aşkla, pek az akılla."
3. Erkek egemen toplumda ötekileştirilen ve yabancı kadın	Medea: "Bir yabancı tabii ki uyumlu olmalıdır; bir Yunanlı bile hatta katı bir inatçılıkla huzurunu bozmamalıdır kandaşlarının. Yerimi biliyor ve kabul ediyorum ben, ama yediğim bu darbe beklenilebilecek bir şey değildi."
4. Ataerkil düzene boyun eğmeyen kadın	Kreon: "Korent'i terk etmeni emrediyorum sana, al oğullarını ve git sürgüne." Iason: "Çocukların ya da senin ihtiyaçlarınız için, varsa eğer yapabileceğim bir şey, söyle bana; memnuniyetle veririm ne istersen; dilersen ya da tavsiye mektupları gönderirim dostlara, yardım etmeleri için sana. Dinle beni: delisin böyle bir yardımı reddedersen çok kazançlı çıkarsın, bu öfkeden vazgeçersen." Medea: "Hiçbir kuvvet beni zorlayamaz, bir işim olmaz senin arkadaşlarınla hiçbir hediyeni de kabul etmem, teklif bile etme, haberin ola. Satılmış bir yalancının armağanları şans getirmez insana."
5. Toplumda aldatılmışlığın olağan kabul edilmesi	Koro: "Eğer kocanı yitirdiyen yeni bir sevgiliye olağan bir şey bu; kızmak niye?"
6. Kadının simyacı ve otacı yeteneği	Medea: "Bazı ilaçlar biliyorum ben kuvvetli ilaçlar, son verecek kısırlığına. Söz veriyorum çocuk sahibi olacaksınız."
7. Erkeğin soyunu kurutmak ve üremesine ceza verilmesi	Medea: "Cezalandıracağım onu, canlı göremeyecek bir daha benden doğan oğullarını. Yeni gelinden de hiçbir zaman çocuk sahibi olamayacak; zavallı kız, benim zehirle, ölecek, korkunç bir ölümlerle."
8. Kadının güçlü olması	Medea: "Kimse sanmasın ki ben alçakgönüllü ya da zayıf ya da edilgen bir kişiyim."
9. Erkeğin özne, kadının nesne konumunda olmasına isyan	Medea: "Bütün yaşayan ve bir yargıda bulunabilecekler içinde biz kadınlar en zavallı yaratıklarız. Aşırı bir görgüsüzlükle isteniyor bizden, en başta bir koca satın almamız ve bedenlerimiz için bir efendi; hiç almamak çünkü, çok daha kötü. Ve şimdi soru ciddi, iyisini mi yoksa kötüsünü mü aldığımız; çünkü kolay bir kaçış yok kadın için, ne de hayır diyebilir evliliğe. (...) Bir erkek, evindeki beraberlikten yorulduğunda, çeker gider ve can sıkıntısı biter, ya arkadaşına ya da yaşıtı bir eşe döner. Ama bizler tek bir adama bakmaya mecburuz. Bizim hakkımızda söyledikleri, onlar cephede savaşırken bizim güven içinde evimizde oturduğumuz. Ne kadar yanılıyorlar. Bir çocuk doğurmaktansa üç kez savaşın önünde dikilmeyi yeğledim."
10. Kadının eşyle kaybettiği iktidarı oğulları üzerinden geri almak istemesi	Lala: "Korkmayın hanımefendi, gün gelir oğullarınız sizi sokarlar bu toprağa."
11. Soyuna dayanan büyüçülük yeteneği	Medea: "Baba bir kraldı senin, onun da babası güneş tanrı; güldürme kendine...". Teyzeleri Kirke ve Pasiphae gibi doğaüstü güçleri olan bir kahramandır.
12. Kadının adalet arayışı	Sütüne: "İşittim hicrınları, feryatlarını, keskin, acı çığlıklarla suçluyordu onu aldatan kocasını. Karanlık gecelerde yelken açıp Asya'nın bir ucundan Karadeniz'in hem kilidi hem de anahtarı olan tuzlu boğazlardan, iğne deliğinden geçen iplik gibi geçirip onu Yunanistan'a sürükleyen sözlerin, yeminlerin şahidini yardıma çağırıyordu, Zeus'un kızı Themis'i."
13. Kadının zekâsı, yeteneği, fedakârlığı, sadakati	Kreon: "Zeki bir kadınsın, beceriklisin bir sürü şeytani sanatta." Iason: "Üstelik, senin yeteneklerin tanındı burada herkesçe..."
14. Dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri ve reddediş	Sütüne: "İşte, evliliği sakınmanın en sağlam yolu: Bir kadının itaatkâr bir biçimde boyun eğmesi kocasının isteklerine." Medea: "Bir zaman gelecek, saygı duyulacak dışı cins; O yakışsız, eski iftira Yapıyıp kalmayacak üzerimizde asla. Modası geçecek eski çağların erkek ozanlarının Ve de yazdıkları sadakatsiz kadın şarkılarının; Çünkü Foibos, müziğin sultanı Hiçbir zaman salvermedi şiirsel ilhamı Kadınca kavrayışın içine, Yoksa ne temalar bulurduk biz şiirlere, Öykülerimizle dikilirdik erkeklerin karşısına Ama zaman uzun; bu masallar dükkânında Daha az tanınmıyor erkek Ya da şöhretsiz değil kadınlardan."
Temalar	Kadına yüklenen olumsuz özellikler
Şeytani özellikler	Medea: "Kadınız biz, dürüst işlerde işe yaramayız, şeytani işlerde de bir numarayız."
Dürüst işlerde işe yaramamak	Medea: "Kadınız biz, dürüst işlerde işe yaramayız..."
Cinsel kısıncılık	Iason: "Siz kadınlar ama öyle bir hâle geldiniz ki, cinsel yaşamınızda her şey iyi gidiyorsa, ulaştınız demektir istediklerinize; ama eğer bu yaşam bozulursa en iyi ve en soylu şeyler bile kusur olur birdenbire."

*Athamas'ın çocukları Phriksos ile Helle'yi sırtına alıp Yunanistan'dan Karadeniz'deki Kolkhis ülkesine götüren kanatlı kuşun pöstekisidir.¹¹

karşılanmayacağı, boşanmanın kadını itibarsızlaştıracağı, kadının gözünün tek bir erkeği görmesi, erkeğin gitme özgürlüğünün bulunması oyunda dile getirilen düşünceler arasında yer almaktadır.⁸ “Yaşayan ve irade sahibi olan yaratıklar içinde biz kadınlar kuşkusuz en zavallılarıyız.” diyerek esasında erkekle eşit olmakla birlikte, evlendiği zaman kadın nesne durumuna geçerken erkek özne olma durumunu korumaktadır. Yamaner, ihaneti “ihanet, tutkuyla çevrelenmiş aşkların gözünde en büyük bedeli ödemeye mahkûm bir suç” şeklinde yorumlamıştır.²⁹ Medea'nın ihaneti kaldıramaması güçlü intikam duygusuna yol açmış, onun özgür iradesi ile annelik duygusu arasında gelgitler yaşarken galip gelen özgür iradesi olmuştur.

Ataerkil Düzene Boyun Eğmeyen: Oyunda toplumsal cinsiyet rollerinin reddedilmesinin izlerine de rastlamaktayız. Iason'un iktidar ve asalete boyun eğmesinin Medea'nın yararına olacağı öğüdünü Medea'nın dinlemediği görülmektedir. Bu davranış, bir kadın için başkaldırı olarak da yorumlanabilir. Bu açıdan yaklaşıldığında feminist etik, bu baskıya dayalı ilişki türüne karşı çıkarken, bu tahakkümü meşrulaştırarak teorik yapıları gözler önüne serme amacını taşımaktadır.³¹ Toplumsal cinsiyet kavramını alanyazına Ann Oakley, 1972 yılında yayınladığı *Sex, Gender and Society* adlı çalışmasıyla dâhil etmiş ve biyolojik açıdan cinsiyetin tanımını yaparken, toplumsal cinsiyeti de erkeklik ve kadınlık arasındaki eşitsizliğe gönderme yaparak tanımlamaya çalışmıştır.³² Toplumsal cinsiyet değerle ilgili olup, sosyal ve kültürel açıdan kadın ve erkeğe farklı anlamlar yüklemektedir.² Feminist yaklaşım da temelde cinsiyet eşitsizliğine karşı çıkmakta ve bu eşitsiz sistemin doğal, tanrısal ve biyolojik temelli olmadığını, kadın ve erkekliğin toplumsal iktidar ilişkileri sonucunda kurulduğunu vurgulamaktadır.³³

Medea'nın zeki ve pek çok sanatta becerikli olması, akıl yürütme yetisinin bulunması, ailesine zarar verme duygusu nedeni ile Korent Kralı Kreon, ondan bu toprakları terk etmesini emretmiştir. Burada Iason'un, Medea ile konuşarak iktidar ve asalete boyun eğmesinin Medea'nın yararına olacağını ifade ettiği görülmektedir. İkinci sınıf kabul edilen sığıntı çocuklarının vatandaş olarak kabul edileceğini dile getirmektedir.²³ Yoksa sığıntı kadının o topraklardan

dışlanacağını ifade etmektedir. Barbar bir ülkeden, kaba kuvvetin olmadığı, yasaları ve gelenekleri olan Iolkos'a geldiğini ve bu topraklarda yetenekleriyle tanınmış bir kadın olduğunu hatırlatmıştır. Evlilikte kadından beklenen değer, kocasının isteklerine itaatkâr bir biçimde boğun eğmesidir. Kadının etnik kökeni üzerinden bir aşağılanmaya maruz kaldığı dikkat çekmektedir. Buna karşın Medea, Iason'a “Kancık” diye seslenmiştir. Euripides'in kadının ağzından kadına yönelik hakaret içeren bir söyleme yer verdiği dikkat çekmektedir. Bu söylem daha çok dişi (hayvan), kötü yola düşmüş kadın, güvenilmez, ne yapacağı belli olmayan döne tabiatlı, hain, hilekâr anlamında da kullanılmaktadır. Eril kültürde, eril dil kadınlar tarafından tekrar tekrar üretilir ve sürdürülür. Medea, Iason'a iki erkek evlat verdiğini, onu çocuksuz bırakmadığını, dolayısıyla kadından beklenen görevlerin en önemlisini yerine getirdiğini -üretme soyun devamı- yüzüne haykırmaktadır. Medea, artık kendisinin saygıdeğerliğini yitirdiğini ve yaşlandığını dile getirmiştir.

Kadının Adalet Arayışı: Çaresizliği, aldatılmışlığı, yalnız oluşu ve paramparça olmuş yüreğiyle bir yandan ölme isteği duyarken, diğer yandan da yaşadıklarına tanıklık eden Themis'e seslenmesi onun adalet arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Medea, evliyken sahip olduğu hakları aramaktadır. Çünkü bulunduğu toprağın yasaları ve gelenekleri vardır. Oyunda eril adalet anlayışına başkaldırı vurgulanmakta, yerleşik adalet kuralları dışında kadının kendi hukukunu koruma çabası yer almaktadır. Feminist etik, kural ve kurallar üzerine yoğunlaşan bir adalet söylemi yerine, somut ve kişiler üzerinde yoğunlaşan bir etiğin, savunuculuğunu yapmaktadır. Geleneksel etiğin erkeklerin hatta en ayrıcalıklı erkeklerin adına konuştuğunu vurgulamaktadır. Kadınların, etik açıdan erkeklerin eksik aşağıları ve ötekileri olduğunu varsayan bakış açısına itiraz etmektedir.³⁴ Metindeki diyaloglarda tüm bu bakış açılarını ve itirazları görmek mümkündür.

Dayatılan Toplumsal Cinsiyet Roller ve Reddediş: Euripides, bu yerleşmiş düzenin zamanla tersine döneceğini, kadına saygı duyulacağını, erkek ozanların ve onların yazdıkları sadakatsiz kadın şarkılarının modasının geçeceğini, kadınların da şiir, öykü gibi sanatsal yeteneklerini ortaya koyacağını kadın bakış açısıyla dile getirmektedir. İnsan, cinsi-

yetli üreme özelliği gösteren bir tür olup, iki anatomik-fizyolojik cinsiyetten oluşmaktadır.¹ “Toplumsal cinsiyet ise eril ve dişil kavramlarının toplumsal cinsiyetin varsaydığı hormonal, kromozomal, ruhsal ve performatif ara formlarla birlikte üretilmesi ve normalleştirilmesinin gerçekleştirildiği aygıttır.”³⁵ Butler, *Cinsiyet Belası* isimli eserinde bazı feminist kuramcıların toplumsal cinsiyetin bireysel bir nitelik değil “bir ilişki” ya da ilişkiler dizisi olduğunu iddia ettiklerini, bir kısmının ise Beauvoir’i izleyerek evrensel kişi ile eril toplumsal cinsiyetin çakıştığını, böylece kadınlar cinsiyetleri üzerinden tanımlanırken, erkeklerin ise bedenden aşkın “evrensel kişiliğin” taşıyıcısı olarak yüceltildiğini aktarmaktadır.²⁷ “Bir zaman gelecek, saygı duyulacak dişi cins” düşüncesinin gerçekleşmesini sağlayan girişimlerin en önemlisi kuşkusuz eğitimidir. Nitekim kadınların her türlü eril tahakküm, susturulmuşluk ve cinsiyetçi söylemlere karşı direnişleri sonucunda 19. yüzyılda kadınlar her düzeyde eğitim kurumuna alınmaya başlanmış ve bunun sonucunda da kadın dokunuşun izlerini çeşitli sanat dalları, edebiyat, matematik, astronomi ve toplum bilimlerinde ortaya konulan çalışmalarla görmek mümkün olmuştur.³⁶

Kadının Simyacı ve Otacı Yeteneği: Medea’nın büyücülük yönüne de vurgu yapıldığı oyunda, onun olağanüstü büyücülük yetileri olan bir otacı ve simyacı gibi gösterildiği okunmaktadır. İlk olarak Iason’un altın postu alması için büyülü merhem hazırlaması, daha sonra Pelias’ı gençleştirme bahanesiyle yaptığı yaşlı bir koçu kesip ve kaynayan kazanın içine atıp, kuzunun çıktığını göstermesi gibi yöntemlere yer verildiği görülmektedir.²² Çocuğu olmayan Aegeus’tan sığınma talebinde bulunarak, kendisini çocuk sahibi yapacak ve kısırlığına son verecek kuvvetli ilaçlar bildiğini dile getirmektedir. Glauke’ye düğün hediyesi olarak yumuşak iplikle dokunmuş bir elbise ile dövme altından bir taç gönderir; Glauke onu giyer giymez yanmaya başlar. Kadının doğal yaşama yakın olmasının bir kazanımı olarak, elde ettiği sırları yeri geldiğinde kullanabilme yeteneğine vurgu yapılmaktadır.²⁸ Achterberg, farklı mekân ve zamanlarda ortaya çıkmış olan kültürlerde, büyü sanatlarının kadınların elinde olduğuna ilişkin söylencelerin ve eski el ürünlerinin mevcut olduğunu aktarmaktadır.³⁷ Bilgelik ve gücün kaynağı sayılan kadın, ruha can kata-

bilen, hasta bedenleri iyileştirebilen, sakatlayıp can alabilen, doğurgan ve yavrusunu kendi bedeniyle besleyen olağanüstü güçlerin sahibi ve güçlü bir yapıya sahip bir varlıktır.³⁸

KADINA YÜKLENEN OLUMSUZ ÖZELLİKLER

Şeytani Özellikler: Medea, aşağılanmışlığın ve hakarete uğramışlığın sonucunda, derin intikam duygusuyla kavrulurken Kreon, onun kızı ve Iason’u öldürmeyi planlamaktadır. Kendisinin güneş soyundan geldiğini dile getirerek, babasının kral, kendisinin bir prenses olması dolayısıyla kendi kendini cesaretlendirmektedir. Euripides, burada dürüst işlerde işe yaramayan ancak şeytani işlerde en önde olduklarını ifade ederek kadının kötü ve şeytansı özelliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca zayıf ve edilgen biri olmadığı vurgulanmaktadır. Beauvoir, *İkinci Cins* adlı eserinde, erkeklerin kadınların dönek, işe yaramaz, korkak, tasasız olmayan kadın gibi kusurlarının kadının içinde bulunduğu durumu yansıttığını ve bu kusurların kadının ayrılmaz bir parçası olduklarını bildiklerine dikkat çeker.²⁶

SONUÇ

Antik dönemde kadınlar birey olarak görülmeyip oyunlarda yer almasa da söyleneceye dayalı bu tiyatro oyununda, erkek yazar tarafından “kadın sorunlarının” varlığına dikkat çekildiği ve bu yönüyle de gerçeklik algısı yarattığı görülmektedir.

Metinde Medea zaman zaman döneme özgü kadınların diliyle konuşmakla birlikte, gelecekte kadınlar için farklı bir dünya düşlediğini ve bu dünyada kadınların şiir dâhil pek çok alanda en az erkekler kadar başarılı olacağını söylemektedir. Kuşkusuz bu düşünce o çağ için ileri bir söylemdir ve profeminist bir bakış olarak kabul edilmektedir.

Feminist etik, bu oyunda sergilenmiş olan sorunlara ilişkin olarak, gelişim sürecinden itibaren eşitsizliklerin giderilmesinde erkeklere tanınan fırsatların kadınlara da tanınmasını, kadın üzerindeki tahakküm ve dışlamanın kaldırılmasını, tek yanlı ve eril düşüncenin bir yana bırakılmasını, ataerkil yapının terk edilmesini, kadın ile erkek arasında biyolojik ve sosyal farklılık olduğuna dikkat çekerek, kadınların değersel kayıplarının ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalarına dayanan bir etik yaklaşımı savunmaktadır.

Öte yandan bin yıllar boyunca kadına bakış açısının “bir arpa boyu yol alması” çarpıcıdır. Antik Dönem’den beri kadınların mutlak ve değışmez kılınan “kadın doğası”nın gerektirdiği ikincil rollere hapsedildiği, cinsiyet ayrımcılığı, eşitsizlik, düşük statü, haksızlık, ötekileştirilme gibi sorunlarla kuşatıldığı bir gerçektir. Antik Dönem’de kadınların yaşadıkları sorunların benzerini 21. yüzyıl kadınının da yaşamaması üzücü ve düşündürücüdür.

Son olarak yüzyıllar önce kadına ait sorunların sanatsal araçlar yoluyla dillendirilmesinde cesur ve sıra dışı bir kişilikteki kadının konuşmalarıyla feminist düşünce izlerine rastlanılmaktadır. Bu kapsamda, kadına yönelik sorunların ortaya çıkarılmasında antik kaynaklar daha çok okunmalı ve bu eserlerin feminist etik araştırmalarına katkısı önemsenmelidir.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet,

gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Fikir/Kavram: Nuray Yaşar Soydan; **Tasarım:** Nuray Yaşar Soydan; **Denetleme/Danışmanlık:** Serap Şahinoğlu; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** Nuray Yaşar Soydan, İlknur Genç Kuzuca; **Analiz ve/veya Yorum:** Nuray Yaşar Soydan, İlknur Genç Kuzuca; **Kaynak Taraması:** Nuray Yaşar Soydan, İlknur Genç Kuzuca; **Makalenin Yazımı:** Nuray Yaşar Soydan, İlknur Genç Kuzuca, Serap Şahinoğlu; **Eleştirel İnceleme:** Nuray Yaşar Soydan, İlknur Genç Kuzuca, Serap Şahinoğlu.

KAYNAKLAR

- Hırata H, Laborie F, Doare H, Senotier D. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. Savran GA, çeviri editörü. Ankara: Dipnot Yayınları; 2015. p.155, 76.
- Cevizci A. Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları; 2014. p.179, 424.
- Hooks B. Feminizm Herkes İçindir. Yıldırım A, çeviri editörü. İstanbul: Çitlenbik Yayınları; 2002. p.2.
- Sancar S. Birkaç Arpa Boyu. 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar içinde. Türkiye’de Kadın Hareketinin Politij: Tarihsel Bağlam Politik Gündem ve Özgünlükler. 1. Baskı. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları; 2011. p.63.
- Taş G. "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri". Akademik Hassasiyetler. 2016;3(5):0-0 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikhassasiyetler/issue/27268/287075>
- Donovan J. Feminist Teori. Aksu B, Gevrek MA, Sayılan F, çeviri editörleri. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları; 1997. p.21, 270, 251, 232.
- Çakmak B. [The formation process of feminist theater in the West]. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi. 2013;9:23-33.
- Easterling PE, Knox BMW. The Cambridge History of Classical Literature. I Greek Literature. 5th ed. New York: Cambridge University Press; 1990. p.258, 330.
- Liddell HG, Scott R. An Intermediate Greek-English Lexicon. Oxford: Clarendon Press; 1889. p.910.
- Freeman C. Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarıları. Angı SK, çeviri editörü. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları; 2003; p.257,263.
- Erhat A. Mitoloji Sözlüğü. 13. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi; 2004; p.201, 53, 52.
- Tekin O. Eski Yunan Tarihi. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları; 1998. p.126.
- Nietzsche F. Tragedyanın Doğuşu. Eyüpoğlu İZ, çeviri editörü. İstanbul: Say Yayınları; 1994; p.11.
- Aristoteles. Poetika. Latin ve Yunan Klasikleri: 1. Tunalı İ, çeviri editörü. İstanbul: Remzi Kitabevi; 2005. p.22.
- Case SE. Feminizm ve Tiyatro. Sönmez A, çeviri editörü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi; 1988. p.35.
- Pirpir Avan Y. Feminist tiyatro “Tiyatro Boyalı Kuş” örneği üzerinden Türkiye’deki feminist tiyatrolara genel bir bakış. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. 2019;123-38. DOI: 10.29000/rumelide.648460. [Crossref]
- Yılmaz M. Antik Yunan Tiyatrosuna Feminist bir Bakış. BÜ’de Kadın Gündemi. 2011; 21. [Link]
- Euripides. Bakkhalar. Eski Yunan Tragedyaları: 2. Dilmel G, çeviri editörü. Tiyatro/Oyun Dizisi:119. İstanbul: Mitos Boyut; 2001. p.5.6.
- Murray G. Euripides and His Age. 2nd ed. London: Oxford University Press; 1965. p.10.
- Akgül TY. [Myth and tragedy as an ideological tool]. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi. 2014;11:1-16. [Crossref]
- Euripides. Troyalı Kadınlar. Sandalcı S, çeviri editörü. Antik Kaynaklar Dizisi: 13. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları; 2002. V.
- Euripides. Medea. Eski Yunan Tragedyaları 4. Balay M, çeviri editörü. Tiyatro/Oyun Dizisi: 221. 1. basım. İstanbul: Mitos Boyut; 2006. p.7.
- Latacz J. Antik Yunan Tragedyaları. Onay Y, çeviri editörü. Tiyatro/Kültür Dizisi: 68. 1. baskı. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları; 2006. p.266, 273.
- Reed E. Kadının Evrimi, Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye I. Yeğin S, çeviri editörü. Cilt 1. 1. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi; 1994. p.153.

25. Gordon RM. Medea and parental alienation. Chapt 5. An Expert Look at Love, Intimacy and Personal Growth. 2nd ed. Allentown, Pa: IAPT Press; 2008. p.34-53.
26. Beauvoir S. Kadın İkinci Cins III, Bağımsızlığa Doğru. Onaran B, çeviri editörü. 8. Baskı. İstanbul: Payel Yayınları; 1993. p.65.
27. Butler J. Cinsiyet Belası. Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, Ertür B, çeviri editörü. İstanbul: Metis Yayınları; 1999. p.56.
28. Bonnard A. Antik Yunan Uygarlığı. Cilt I. İlyada'dan Parthenon'a. Kurtgözü K, çeviri editörü. 1. Baskı. İstanbul: Evrensel Basım Yayın; 2004. p.162.
29. Yamaner G. Aşkı hak ettiği bilinç mertebesine lâyık olarak sahneye taşıyabildik mi? Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi. 2005;(6):101-14.
30. Özkoçak Y, Tavuz A. Erkeğin ve Kadının Birbirlerini Ötekileştirilmesi: Bir Erkek Bir Kadın Dizi Örneği. Atatürk İletişim Dergisi. 2014;(6):187-202.
31. Cevizci A. Etik-Ahlak Felsefesi. 1. Baskı. İstanbul: Say Yayınları; 2014. p.468-9.
32. Vatandaş C. Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. Sosyoloji Konferansları, 2007;(35):29-56. [\[Link\]](#)
33. Özkazanç A. Bilim ve toplumsal cinsiyet: post-yapısalcı bir değerlendirme. Feminizm ve Queer Kuram. Ankara: Dipnot Yayınları; 2016. p. 111-29.
34. Şahinoğlu S. Feminist biyomedikal etik. Demirhan Erdemir A, Öncel Ö, Aksoy Ş, editörler. Çağdaş Tıp Etiği. 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi; 2003. p.541-55.
35. Butler J. Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. Cogito Feminizm. Yapı Kredi Yayınları-Üç Aylık Düşünce Dergisi. 2009;58(Bahar): 75.
36. Michel A. Feminizm. Tekeli Ş, çeviri editörü. İstanbul: İletişim Yayınları; 1993. p.81,82.
37. Achterberg J. Kadın Şifacılar. Altınok B, çeviri editörü. 1. Baskı. İstanbul: Everest Yayınları; 2009. p.4.
38. Gün M, Şahinoğlu S. [Story of women healers from sorcery to healing]. Lokman Hekim Journal. 2015;5(1):27-32.